

УДК 821.111.09

**ЮЛІЯ ШУБА**

м. Черкаси

julia\_juliet@ukr.net

## ІГРОВА СКЛАДОВА РОМАНУ «ВІДЧУТТЯ ЗАКІНЧЕННЯ» ДЖУЛІАНА БАРНСА

*Стаття присвячена аналізу ігрової складової роману «Відчуття закінчення» сучасного британського письменника-постмодерніста Джуліана Барнса. Зазначений твір вивчається на рівні інтертекстуальних (алюзія, цитата) і паратекстуальних (заголовок, присвята, епіграф) зв'язків. Дослідження заголовка, обраного Джуліаном Барнсом для роману «Відчуття закінчення», виявило наявність інтертекстуальних зв'язків з однойменною роботою англійського історика і теоретика літератури Френка Кермоуда, обумовивши вибір ідеї для роману, висловлювання головного персонажу та його загальний внутрішній стан. Осмислення цитат (маркованих у тексті і прихованих) та джерел цитування, більшість з яких вжиті для відображення атмосфери 1960-х років та покликанні передати емоційний стан героїв, надало можливість краще зрозуміти авторський задум. Інтерпретація імен діючих персонажів роману показала, що вони мають алюзивно-референтний характер.*

*Ключові слова: алюзія, гра, інтертекстуальність, паратекстуальність, постмодернізм, цитата.*

Творчість сучасного британського письменника-постмодерніста Джуліана Патріка Барнса завжди залишається в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних дослідників, і причина не тільки в тому, що він – володар чисельних літературних премій, серед яких – премія Сомерсета Моєма за роман «Метроленд» (1980), французька Премія Медичі за «Папугу Флобера» (1984), Букерівська премія за «Відчуття закінчення» (2011). Кожний його наступний твір відрізняється від попереднього, письменник експериментує з існуючими літературними формами і створює якісно новий продукт, оскільки він впевнений, що «для того щоб писати, ви маєте переконати себе, що це – нова відправна точка не тільки для вас, а й для усєї історії роману» (цит. за [6]). Саме за таку неоднорідність і небажання дотримуватися певних канонів, обмежуватися певними жанровими рамками Дж. Барнс отримав прізвисько «хамелеона британської літератури» від журналістки М. Стаут.

Роман «Відчуття закінчення» (2011) є четвертою і вдалою спробою Дж. Барнса отримати омріяну Букерівську премію. Але, якщо голова судейської комісії С. Рімінгтон пояснила вибір суддів тим, що «Відчуття закінчення» «має ознаки класичної англійської літератури, витончено написаний, має майс-

терно вибудований сюжет і виявляє нові глибини з кожним наступним прочитанням» [2], то деякі журналісти, багато читачів і недоброзичливців письменника відкрито критикують роман за малий обсяг і занадто простий сюжет. Дослідники роману «Відчуття закінчення» Д. Д. Джанц, О. Пейнело, М. О. Пікверес, М. П. Кумар, С. Кульвет, Д. Вечерниєш концентрують увагу на проблемах часу, історії і пам'яті та засобах їх художньої реалізації у творі, доводячи, що для справжнього майстра обсяг не має значення, а за простим, на перший погляд, сюжетом приховуються глибинні шари.

Недостатня вивченість роману «Відчуття закінчення», а саме його ігрової складової, обумовлює необхідність проведення аналізу ігрових стратегій Джуліана Барнса на рівні інтертекстуальних і паратекстуальних зв'язків. Тож завданням статті є покрокове дослідження проявів літературної гри в романі «Відчуття закінчення», яка починається з вибору назви твору, плавно переходить в епіграф, а потім пронизує всі рівні тексту.

Заголовок роману «Відчуття закінчення» відсилає читача до однойменної збірки статей англійського історика і теоретика літератури Френка Кермоуда, опублікованої у 1966 році. У центрі уваги дослідника – питання

фінальності, яке у Ф. Кермоуда нерозривно пов'язане з відчуттям часу і релігійним досвідом. Англійський історик і теоретик літератури впевнений, що в основі будь-якої релігії закладено людське розуміння концепту часу, і тому, священні тексти, як правило, починаються з оповіді про створення світу і завершуються апокаліптичними описами [5, 6–8]. Тож, як зазначає Френк Кермоуд: «Для того, щоб зрозуміти сенс нашого нагального життя, яке ми застали прямо на середині, нам потрібні вигадки про початки і вигадки про кінці, вигадки, які з'єднують початок і кінець і надають значення тому, що у проміжку» [там само, 190]. Цю ідею втілив Дж. Барнс у своєму романі «Відчуття закінчення», обираючи на роль оповідача Ентоні (Тоні) Вебстера, літню людину на пенсії, яка починає свою сповідь зі шкільних років, де для нього власне і почалося його історія: «*I'm not very interested in my schooldays, and don't feel any nostalgia for them. But school is where it all began, so I need to return briefly to a few incidents that have grown into anecdotes, to some approximate memories which time has deformed into certainty*» [1, 4]. Отже, для читача, обізнаного з науковим доробком Ф. Кермоуда, заголовок «Відчуття закінчення» є алюзією на книгу цього науковця і водночас поясненням творчого задуму Дж. Барнса.

Заголовок виражає і домінуючий протягом оповіді внутрішній стан головного героя. Ентоні Вебстер страждає від постійного відчуття, що життя наближається до завершення, а він так і не досягнув того, чого так прагнув у молодому віці. Але завершення життя не сприймається ним як смерть, це – скоріш поворотний момент, коли ще можна щось змінити: «*You get towards the end of life – no, not life itself, but of something else: the end of any likelihood of change in that life*» [1, 149].

Інтертекстуальний зв'язок з роботою Ф. Кермоуда можна прослідкувати і в висловлюваннях головного героя, адже для Ентоні і Ф. Кермоуда час асоціюється з цоканням годинника: «*We live in time – it holds us and moulds us – but I've never felt I understood it very well. And I'm not referring to theories about how it bends and doubles back, or may exist elsewhere in parallel versions. No, I mean ordinary, everyday*

*time, which clocks and watches assure us passes regularly: tick-tock, click-clock*» [1, 3]. Щоб відчутти нерозривний зв'язок з часом і створити певний контроль над ним, Ентоні і його друзі носять годинники внутрішньою стороною до зап'ястка, де цокання годинника зливається з пульсацією крові у руці.

Ф. Кермоуд протиставляє час віків настірливому цоканню годинника, що супроводжує людину від народження до смерті, і, якщо «тік», за Ф. Кермоудом, – це початок, то «так» – це своєрідний апокаліпсис, відповідно проміжок життя – це пауза між ними. «Тік-так» – це людське оповідання, що заповнює вакуум часу. Але, якщо людина має порозмислити про структуру початка і кінця, вона має поставити «так» наперед. У цьому випадку часовий інтервал залишається тим самим, але несе інший резонанс [5, 45]. Таким «так» у Дж. Барнса стає початок роману, який розпочинається словами: «*I remember, in no particular order: <...>*» [1, 3]. Пізніше читач отримує детальний опис усіх уривчастих спогадів Ентоні Вебстера і зрозуміє всю їх важливість для головного персонажа.

Зазвичай, наступним кроком Дж. Барнса у створенні ігрового простору є епіграф, але у романі «Відчуття закінчення» він відсутній. Французький літературознавець Ж. Женетт, який всебічно досліджував явище паратекстуальності у художній літературі, зазначає, що «присутність чи відсутність епіграфу сама по собі маркірує період, жанр чи навіть зміст літературного твору» [3, 156–160]. У романі «Відчуття закінчення» відсутність епіграфу можна пояснити жанровою належністю твору, адже він є гібридом художньої біографії та мемуарів, стилізованим під реалістичний роман. Роман написаний від першої особи і репрезентує історію життя оповідача, тож твір не потребує епіграфу. Але шістдесятирічний головний персонаж Дж. Барнса часто замислюється над вибором епітафії для себе, яка могла б бути використана в якості епіграфу для його біографії, написаною третьою особою. Спочатку він обирає рядок з улюбленої пісні: «*“Every day is Sunday” – that wouldn't make a bad epitaph, would it?*» [1, 62], а потім він згадує слова колишньої дівчини Вероніки, які вона так часто йому говорила, і вони

здаються йому більш підходящими. Відмова колишньої дружини Маргарет бути його «жилеткою» й єдиним другом і надалі, якими вона була всі ці роки, спонукає до ще одного варіанту: *«If I hadn't decided on cremation and a scattering, I could have used the phrase as an epitaph on a chunk of stone or marble: "Tony Webster – He Never Got It." But that would be too melodramatic, even self-pitying. How about "He's on His Own Now"? That would be better, truer»* [1, 144]. Отже, Дж. Барнс навмисно відмовляється від епіграфу, застосування якого є характерною рисою творчості письменника.

Як і всі попередні твори Дж. Барнса, роман «Відчуття закінчення» присвячений Пет (Пет Кавана), дружині і по сумісництву літературному агенту британського письменника-постмодерніста. Ж. Женетт, аналізуючи роль присвяти в художньому творі, зазначає, що «особа, якій щось присвячується, завжди певним чином відповідальна за роботу, що їй присвячена і якій, вона, волею-неволею, надала незначну підтримку, а значить і взяла в ній участь [3, 136]. У випадку з твором «Відчуття закінчення» Пет Кавана відповідальна за твір не тільки як літературний агент Дж. Барнса, вона несвідомо подала письменнику ідею написання огидного листа головним героєм Ентоні Вебстером своєму другові Едрієну та колишній дівчині Вероніці. Як і Ентоні Вебстер в романі, Дж. Барнс написав лайливого листа і викреслив зі свого життя друга і письменника Мартіна Еміса, а причиною для цього стала Пет Кавана, від послуг якої як літературного агента відмовився Мартін Еміс після багато років співпраці. Описуючи прикрий випадок з життя у книзі «Досвід», М. Еміс згадує лист Дж. Барнса, у якому було лише два слова: «Слова склалися з семи літер, три з яких були «f»» (цит. за: [4, 33]). Таким чином, публічний скандал, в який був втягнений Дж. Барнс через Пет Кавана, був репрезентований у романі «Відчуття закінчення» через три роки після смерті його дружини.

Типовою для британського письменника залишається інтертекстуальна гра на рівні цитати, яка не завжди маркується у романі лапками. Дж. Барнс цитує рядки з творчого доробку англійських поетів і драматургів

(Ф. Ларкіна, Л. Біньона, В. Шекспіра), рядки з відомих пісень 1960-х років (період студентських років головного героя Тоні Вебстера), латинські вислови, наводить думки філософів (Л. Вітгенштайна, А. Камю), дещо змінює висловлювання відомих історичних осіб (В. Черчіля) і навіть цитує власні твори, серед яких «Історія світу у 10 ½ розділах» і «Педант на кухні». У більшості випадків Дж. Барнс намагається підказати читачеві джерело цитування, сподіваючись, що читач зможе розгадати прихований підтекст.

Деякі висловлювання, як на кшталт, рядок з пісні Роллінг Стоунз «*Time is on my side*» цитуються неодноразово, але кожного разу вони набувають нового звучання. Вперше, Тоні виспіває цей рядок ще безтурботним двадцяти однорічним юнаком, коли після отримання диплому бакалавра подорожує Америкою і насолоджується життям: «*"Ti-yi-yi-yime is on my side, yes it is," I used to yodel, duetting with Mick Jagger as I gyrated alone in my student room. So, leaving others to train as doctors and lawyers and sit the civil-service exams, I took myself off to the States and roamed around for six months»* [1, 45] (зміна шрифту – авторська). Вдруге, Ентоні наспівує цю пісню сорок років потому, коли веде безжальну мейлову кампанію проти Вероніки. Він задоволений собою і впевнений, що змусить Вероніку віддати йому щоденник Едрієна, адже попередня мейлова кампанія зі страховою компанією принесла йому перемогу: «*I wanted her to feel that I might be waiting whenever she clicked on her inbox; and I wanted her to know that even if she instantly deleted my messages, I would be aware that this was what she was doing, and not surprised, let alone hurt. And that I was there, waiting. "Ti-yi-yi-yime is on my side, yes it is..." I didn't feel I was harassing her; I was just after what was mine»* [1, 45] (зміна шрифту – авторська). Особливе написання слова «*time*» передає читачеві внутрішній стан героя, який літає неначе на крилах, його впевненість у власних силах й ентузіазм. І в першому і в другому випадку рядок з пісні маркірується в тексті лапками.

Втретє пісня цитується Ентоні Вебстером, коли він дізнається, що його жахливе прокляття з листа справдилося – у Едрієна

народився син з розумовими вадами. Спостерегаючи за хворим сином Едріана у барі і згадуючи страшні рядки зі свого листа колишньому другові: «<...> *I can't do anything to you now, but time can. Time will tell. It always does <...>*» [1, 97], Ентоні робить висновок: «*I merely observed and waited. Time was on my side, yes it was. Songs do occasionally tell the truth*» [1, 134]. Але в цьому випадку процитований рядок втрачає якість цитати і вже не маркірується лапками, а Ентоні замість радості від того, що помста здійснилася і час був на його стороні, відчуває лише безмежний жаль, безсилля щось змінити й каяття.

Ще однією піснею, яка цитується в романі «Відчуття закінчення», є «*Everyday is like Sunday*» Моррісі. Але оригінальний рядок з пісні «*Everyday is like Sunday*» скорочується Тоні до «*Every day is Sunday*». Читач, не знайомий з цією піснею, може невірно інтерпретувати творчий задум Дж. Барнса, адже у більшості людей неділя викликає приємні асоціації. Оригінальне звучання пісні: «*Everyday is like Sunday, everyday is silent and grey*» стає поясненням, чому Ентоні Вебстер цитує саме цю пісню. Подібні емоції він переживає щодня – самотній, покинутий всіма шістдесятирічний чоловік без сім'ї і друзів.

Окремої уваги заслуговує вибір Дж. Барнсом імен для своїх персонажів. Деякі з них відсилають читача до реальних історичних осіб, як, наприклад, вибір імені Едріана Фіна можливо пов'язаний з іменем Едріана IV, єдиного англійця, який зміг стати Папою Римським. У романі «Відчуття закінчення» ця алюзія підкріплюється фактом, що він стає четвертим членом хлопчачого гурту і єдиним з друзів, хто зміг вступити до Кембріджу. У свою чергу, його прізвище *Finn* співзвучне з французьким словом «*fin*», що означає «кінець, смерть», що теж вписується в загальний контекст роману, адже хлопець цікавився філософією екзистенціалізму і творами А. Камю та добровільно й усвідомлено пішов з життя.

Ім'я головного героя, Ентоні Вебстера, співпадає з іменем автора книги «*The Richest East India Merchant: The Life and Business of John Palmer of Calcutta, 1767–1836*» (2007), в якій він ґрунтовно дослідив діяльність

британської торгівельної організації-посередника в Індії і розказав історію життя її представника Джона Палмера. В обох випадках негативні емоції, викликані проблемами в особистому житті героїв, стали рушієм і зруйнували життя інших людей.

Прізвище «Вебстер» також викликає в пам'яті читача ім'я Ноа Вебстера, укладача найпопулярнішого Американського словника англійської мови, який працював над ним майже тридцять років, намагаючись максимально точно передати значення слів. Іншими словами, словник став своєрідною історією його життя. Максимально правдивим і точним у викладі своєї біографії намагається бути і головний персонаж Дж. Барнса, який мав більше сорока років на створення власної історії: «*I told her the story of my life. The version I tell myself, the account that stands up*» [1, 116]. У будь-якому випадку, кожна версія має право на існування, оскільки постмодернізм передбачає множинність тлумачень.

Кожне слово в імені та прізвищі Вероніки Мері Елізабет Форд має своє смислове навантаження. Так, прізвище «*Ford*» (англ. «потік, ріка») влучно передає ту роль, яку грає Вероніка в житті Тоні, адже кожна нова зустріч з Веронікою збиває героя з ніг. Крім того, час асоціюється у Тоні з потоком, а більшість переломних моментів в житті Ентоні Вебстера відбувається біля ріки. Багатомовним є й ім'я дівчини, яке можна інтерпретувати по-різному. По-перше, «Вероніка» означає «побідоносна», якою вона і постає в усіх протистояннях з Тоні, а імена «Мері Елізабет» і той факт, що дівчина вивчала іспанську у виші Бристолья, викликають в пам'яті імена другої і третьої дружин короля Іспанії. По-друге, її ім'я можна розглядати з біблейських позицій. Юнаком Тоні завжди знав дівчину як Вероніку, але сорок років по тому його дивує звертання інших до неї як до Мері, тобто Вероніка відмовляється від свого першого імені і для всього світу стає Мері. Знаючи про широке коло інтересів британського письменника-постмодерніста, серед яких інтерес до Біблійських сюжетів, можна провести паралель між Марією Магдаленою, грішницею, яка покалася і почала нове життя, і Мері Форд, яка відмовилася від особистого життя і

присвятила себе братові з розумовими вадами, тобто Мері Дж. Барнса є алюзією на Марію Магдалену. Зустрічається в Біблії і Вероніка, язичниця, яка витерла платком піт на обличчі Ісуса Христа, коли він ніс важкий хрест на Голгофу. За легендою на її хустині залишився відбиток обличчя Ісуса. У Вероніки з роману «Відчуття закінчення» залишився щоденник Едрієна Фіна, своєрідний відбиток його обличчя, його думок і переконань. Як і Ісус Христос Едрієн Фін пішов свідомо на смерть заради власних переконань. Можливо всі ці припущення є лише грою уяви читача, і Дж. Барнс мав зовсім інше на меті, адже горизонти очікування письменника і читача не завжди співпадають.

Отже, роман «Відчуття закінчення» стає ще одним простором для постмодерністських

експериментів та ігор Дж. Барнса, які виводять читача за межі художнього твору.

#### Список використаних джерел

1. Barnes J. *The Sense of an Ending* / Julian Barnes. — London : Jonathan Cape, 2011. — 160 p.
2. Brown M. Booker prize 2011: Julian Barnes triumphs at last [E-source] / Mark Brown. — *The Guardian*. — October 19, 2011. — Режим доступу до статті: <https://www.theguardian.com/books/2011/oct/18/booker-prize-julian-barnes-wins>.
3. Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation* / Gérard Genette; tr. by Jane E. Lewis. — Cambridge : Cambridge University Press. — 1997. — 427 p.
4. Holmes Frederick M. *Julian Barnes* / Frederick M. Holmes. — NY : Palgrave Macmillan, 2009. — 176 p.
5. Kermode F. *The Sense of an Ending* / Frank Kermode. — Oxford : Oxford University Press, Inc., 2000. — 206 p.
6. Stout M. *Chameleon Novelist* [Electronic resource] / Mira Stout. — *The New York Times on the Web*. — November 22, 1992. — Режим доступу до статті: <http://www.nytimes.com/books/01/02/25/specials/barnes-chameleon.htmlv>.

**YULIA SHUBA**

Cherkasy

#### THE LUDIC COMPONENT OF THE NOVEL “THE SENSE OF AN ENDING” BY JULIAN BARNES

*The article focuses on the ludic component of the novel “The Sense of an Ending” by the modern British post-modernist writer Julian Barnes. The novel is analyzed at the intertextual (allusion, citation) and paratextual (title, dedication, epigraph) levels. The research reveals the intertextual connection between the novel “The Sense of an Ending” and F. Kermode’s collection of classic lectures of the same name that influenced the choice of the idea for the novel, the main character’s utterances and his general inner state. The analysis of the citations (both marked and hidden in the text) shows that the majority of them are used by Julian Barnes to convey the atmosphere of the 1960s and the emotional state of the novel’s characters as well as helps understand the writer’s intentions better. The author’s play with the characters’ names referring to historical and Bible’s figures also occurs in the novel.*

*Key words: allusion, citation, play/game, intertextuality, paratextuality, postmodernism.*

**ЮЛИЯ ШУБА**

г. Черкассы

#### ИГРОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РОМАНА «ОЩУЩЕНИЕ КОНЦА» ДЖУЛИАНА БАРНСА

*Статья посвящена анализу игровой составляющей романа «Ощущение конца» современного британского писателя-постмодерниста Джулиана Барнса. Данное произведение рассматривается на уровне интертекстуальных (аллюзия, цитата) и паратекстуальных (заглавие, посвящение, эпиграф) связей. Исследование показало наличие интертекстуальных связей между романом «Ощущение конца» и одноименной работой английского историка и теоретика литературы Френка Кермода, которая повлияла на выбор заглавия для романа, а также обусловила его идею и композицию, предредила рассуждения главного героя и его общее внутреннее состояние. Осмысление цитат (маркированных и скрытых в тексте) и интерпретация имен действующих героев, которые выполняют роль аллюзий в романе, способствует лучшему пониманию авторского замысла.*

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2017